

ΥΠ.ΠΟ.Α. – ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ – ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΡΧΑΙΟ ΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ

Πρακτικά της 4ης Συνάντησης
Ρέθυμνο, 24-27 Νοεμβρίου 2016

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΠΑΥΛΙΝΑ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ – ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ –
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΣΙΓΩΝΑΚΗ

ΤΟΜΟΣ Β΄: ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ – ΚΕΝΤΡΟΔΥΤΙΚΗ ΚΡΗΤΗ –
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ Α΄ ΤΟΜΟΥ

ΥΠ.ΠΟ.Α. – ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

ΡΕΘΥΜΝΟ 2020

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ 4

ΥΠ.ΠΟ.Α. – ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ – ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ 4

*Πρακτικά 4ης Συνάντησης
Ρέθυμνο, 24-27 Νοεμβρίου 2016*

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΠΑΥΛΙΝΑ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΣΙΓΩΝΑΚΗ

ΤΟΜΟΣ Β'

**ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ – ΚΕΝΤΡΟΔΥΤΙΚΗ ΚΡΗΤΗ
– ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ Α' ΤΟΜΟΥ**

ΥΠ.ΠΟ.Α. – ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

ΡΕΘΥΜΝΟ 2020

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ 4

*Πρακτικά της 4ης Συνάντησης,
Ρέθυμνο, 24-27 Νοεμβρίου 2016*

ARCHAEOLOGICAL WORK IN CRETE 4

*Proceedings of the 4th Meeting
Rethymnon, 24-27 November 2016*

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Παυλίνα Καραναστάση
Αναστασία Τζιγκουνάκη
Χριστίνα Τσιγωνάκη

EDITING

Pavlina Karanastasi
Anastasia Tzigounaki
Christina Tsigonaki

Τόμος Β' – Volume B

ISBN (vol.) : 978-960-386-461-5

ISBN (set) : 978-960-386-459-2

e-ISBN (vol.) : 978-960-386-464-6

e-ISBN (set) : 978-960-386-462-2

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ & ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Κωστής Ψυχογιός (*k.pezanos@gmail.com*)

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Κωνσταντίνος Ανδρώνης
(*constantinos.alpha@gmail.com*)

ΕΚΤΥΠΩΣΗ & ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ

Σ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ & ΣΙΑ ΕΕ
Μουρνιές Χανίων, ΤΚ 733 00
(*info@taloskass.com*)

Η ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ Β' ΤΟΜΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΘΗΚΕ
ΑΠΟ ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

© 2020 Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού – Εφορεία Αρχαιοτήτων
Ρεθύμνου / Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας – Φιλοσοφική Σχολή
Πανεπιστημίου Κρήτης / και οι συγγραφείς

© 2020 Ministry of Culture and Sports – Ephorate of Antiquities
of Rethymnon / Department of History & Archaeology – School
of Philosophy, University of Crete / and the contributors

e-mail: *ergokritis@gmail.com*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ – CONTENTS

ΠΑΥΛΙΝΑ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ – ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ – ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΣΙΓΩΝΑΚΗ <i>Προλογικό σημείωμα</i>	xix
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ / LIST OF CONTRIBUTORS	xxi
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ / ABBREVIATIONS	xxix

Κεντρική Κρήτη – Central Crete

Προϊστορική έως και ρωμαϊκή περίοδος – Prehistoric to Roman Era

ΑΥΓΗ Ε. ΤΖΑΚΟΥ

<i>Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου – Μουσειογραφικές προσεγγίσεις</i>	3
<i>The Heraklion Archaeological Museum – A Museographical approach</i>	15

ΙΩΑΝΝΑ ΣΕΡΠΕΤΣΙΔΑΚΗ, ΚΑΤΙΑ ΜΑΝΤΕΛΗ & ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ

<i>Νεολιθική κεραμική από το οικόπεδο Αγγελιδάκη στον Μέσα Κατσαμπά</i>	17
<i>Neolithic pottery from the Angelidakis plot at Mesa Katsambas, Heraklion</i>	33

ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ ΑΓΕΛΑΡΑΚΗΣ & ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΚΑΝΤΑ

<i>Το νεολιθικό νεκροταφείο Αποσελέμη</i>	35
<i>The Neolithic cemetery of Aposelemis</i>	58

ΙΩΑΝΝΑ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ, ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΚΑΝΤΑ & ΔΑΝΑΗ Ζ. ΚΟΝΤΟΠΟΛΗ

<i>Σπήλαια της Περιφερειακής Ενότητας Ηρακλείου</i>	59
<i>Caves of the Heraklion region</i>	70

ΑΝΤΩΝΗΣ ΒΑΣΙΛΑΚΗΣ, ΤΟΜΑΣ ΑΛΥΣΙΚ & ΕΙΡΗΝΗ ΚΡΗΤΙΚΟΠΟΥΛΟΥ

<i>Πορτί Μεσαράς-Αστερουσίων, Δήμου Γόρτυνας. Προκαταρκτική έκθεση αποτελεσμάτων της επιφανειακής έρευνας το έτος 2015</i>	71
<i>Porti Mesaras-Asterousion, Municipality of Gortyna. Report of preliminary results of the surface survey of 2015</i>	79

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΑΜΗΣ

- Επιφανειακή αρχαιολογική έρευνα στο Πορτί Μεσαράς το 2015: τοπογραφική και φωτογραμμετρική αποτύπωση προανακτορικού θολωτού τάφου και περιοχής του* 81
Surface documentation at Porti in 2015: topographic surveying and terrestrial photogrammetry of a tholos tomb and its immediate vicinity 90

LADISLAV SMEJDA, MATOUS SEMERAD, ANDONIS VASILAKIS & TOMAS ALUSIK

- The Porti-Miáμου Project 2015: Immoveable cultural heritage and soil geochemistry* 91
Πρόγραμμα επιφανειακής έρευνας στο Πορτί και τη Μιαμού 2015-2016. Ακίνητες αρχαιότητες και εδαφολογική γεωχημεία 102

ΣΤΕΛΛΑ ΜΑΝΔΑΛΑΚΗ, ΜΑΡΙΝΑ ΒΕΛΕΓΡΑΚΗ, ΑΝΘΗ ΚΟΥΚΟΥΡΑΚΗ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ & ΚΑΛΛΙΑ ΜΕΡΚΟΥΛΙΔΗ

- Γούρνες – Χερσόνησος. Ανασύνθεση ενός αρχαιολογικού τοπίου* 103
Gournes – Chersonesos. Reconstruction of an archaeological landscape 119

ΜΙΜΙΚΑ (ΔΗΜΗΤΡΑ) ΚΡΙΓΚΑ

- Το ιδιότυπο μορφολογικά κτήριο Τομέας Α (“Αποθήκη των Πίθων”) στο Ακρωτήρι Θήρας και τα εισηγμένα από την Κρήτη αγγεία που βρέθηκαν σε αυτό. Μια παλιά ανασκαφή, μια καινούρια μελέτη* 121
Building Sector A at the Late Bronze Age settlement of Akrotiri, Thera and its imported Minoan pottery. An old excavation seen through modern eyes 134

ΔΑΝΑΗ Ζ. ΚΟΝΤΟΠΟΔΗ, ΝΙΚΟΣ ΘΑΝΟΣ, ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΠΑΠΑΔΑΚΗ, ΚΛΕΑΝΘΗΣ ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ & ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΓΚΑΛΑΝΑΚΗ

- Στα ίχνη της Απολλωνίας: πυρήνες της αρχαίας νεκρόπολης* 135
On the trail of Apollonia: cores of the ancient cemetery 147

Βυζαντινή έως και νεότερη περίοδος – Byzantine to Modern Era

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΤΣΑΛΗΣ & ΜΑΡΙΑ ΚΟΚΚΙΝΗ

- Η ανασκαφική έρευνα στον ναό του Αγίου Μηνά Επισκοπής Δήμου Χερσονήσου* 149
The excavation finds at the church of Haghios Minas at Episkopi, in the Municipality of Chersonissos 161

ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΟΣΧΟΒΗ & ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΤΕΦΑΝΗΣ

- Νέα στοιχεία για το Καθολικό της Μονής Παληανής. Η αρχιτεκτονική του ναού και οι εργασίες αποκατάστασης* 163

<i>New evidence on the Katholikon of the Monastery of Paliani. The architecture and the restoration works of the church</i>	183
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ	
<i>Τα βυζαντινά γλυπτά του καθολικού της Μονής Παλιανής και η συμβολή τους στην αποσαφήνιση της κατασκευαστικής ιστορίας του μνημείου</i>	185
<i>The Byzantine sculptures of the catholicon of the Paliani monastery and their role in the clarification of the monument's building history</i>	211
ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΑΛΕΤΡΑΣ	
<i>Προκαταρκτική μελέτη τεσσάρων λουτρών στο κέντρο του Ηρακλείου: αρχαιολογικά δεδομένα, πιθανές ερμηνείες</i>	213
<i>Preliminary study of four baths in the center of Heraklion: archaeological data, possible interpretations</i>	224
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ, ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΓΕΩΡΓΑΛΗ & ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΤΕΔΑΚΗΣ	
<i>Αποκατάσταση-συντήρηση και ανάδειξη βενετικού φρουρίου Rocca a Mare (Κούλε) Ηρακλείου</i>	225
<i>The restoration, conservation and enhancement of the Venetian Fortress Rocca a Mare (Kules) in Heraklion</i>	236
Κεντρική Κρήτη/Κνωσός – Central Crete/Knossos	
ΜΑΡΙΑ ΡΟΥΣΑΚΗ, ΜΑΡΙΑ ΒΟΛΙΚΟΥ, ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ, ΔΕΣΠΟΙΝΑ-ΕΥΓΕΝΙΑ ΦΥΓΕΤΑΚΗ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ & ΕΜΜΑΝΟΥΕΛΑ ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ	
<i>Μια πρώτη ματιά στον μεγάλο μινωικό αποθέτη του Αγίου Ιωάννη Κνωσού</i>	241
<i>A glimpse into the extensive Minoan deposit at Agios Ioannis, Knossos</i>	253
ΕΛΠΙΔΑ ΠΟΛΙΤΑΚΗ, ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΑΝΔΡΙΑΔΑΚΗ & ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΠΕΡΓΑΜΑΛΗ	
<i>Η συντήρηση του γυψόλιθου στο ανάκτορο και τον αρχαιολογικό χώρο της Κνωσού</i>	255
<i>The conservation of gypsum in the Palace and the archaeological area of Knossos</i>	266
ΕΛΙΣΑΒΕΤ Μ. ΚΑΒΟΥΛΑΚΗ, †ΙΩΑΝΝΗΣ Ε. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΚΗΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΔΗΜΑΔΗΣ, AURELIO CABEZA & LAURA LEON-REINA	
<i>Τεκμηρίωση της χρήσης των χρωμάτων στην αποτύπωση αρχιτεκτονικών στοιχείων του ανακτόρου της Κνωσού μέσα από την αναστήλωση-αποκατάστασή του</i>	267

<i>Investigation of the use of colours as architectural features in the Palace of Knossos through the documentation of the restoration materials</i>	280
ΜΑΡΙΑ ΡΟΥΣΑΚΗ, ΙΩΑΝΝΑ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ & ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΡΟΚΑΛΑΚΗΣ	
<i>Νέες ανασκαφές στον χώρο του Βενιζέλειου Νοσοκομείου Ηρακλείου, 2014 και 2015</i>	281
<i>New excavations at the Venizeleion Hospital in 2014 and 2015</i>	293
Κεντρική Κρήτη/Φαιστός – Central Crete/Phaistos	
FILIPPO M. CARINCI & PIETRO MARIA MILITELLO	
<i>The results of the archaeological investigations of the Universities of Venice and Catania at Phaistos in 2014-2016</i>	297
<i>Τα αποτελέσματα των αρχαιολογικών ερευνών των Πανεπιστημίων της Βενετίας και της Κατάνιας στη Φαιστό το 2014-2016</i>	312
FAUSTO LONGO, ALESSANDRO GRECO, ANDREA BETTO, SIMONA TODARO & LAURA SPAMPINATO	
<i>Phaistos Project. The linear section on the southeast slope of the Christos Effendi hill and the evolution of Phaistos in the Protopalatial period: a contextual reassessment</i>	313
<i>Το Πρόγραμμα «Φαιστός», η στρωματογραφική τομή στη ΝΑ πλαγιά του λόφου του Αφέντη Χριστού και η ανάπτυξη της Φαιστού στην πρωτοανακτορική περίοδο: μια συγκριτική επανεκτίμηση</i>	328
ALESSANDRO GRECO, ANDREA BETTO & ALEXIA GIGLIO	
<i>The Forgotten Notebook. From Antonio Minto to the “Phaistos Project”: Archaeological research on Christos Effendi – an INSTAP project</i>	329
<i>Το ξεχασμένο ημερολόγιο. Από τον Antonio Minto στο Πρόγραμμα «Φαιστός»: Αρχαιολογική έρευνα στον λόφο του Αφέντη Χριστού – ένα πρόγραμμα του INSTAP</i>	341
AMEDEO ROSSI, FRANCESCO PERICCI & MATTEO SORDINI	
<i>Remote sensing and geophysical research as applied in the Phaistos Survey Project</i>	343
<i>Εφαρμογή τηλεπισκοπικών και γεωφυσικών μεθόδων στο πλαίσιο του Προγράμματος «Φαιστός»</i>	355
ALESSANDRO GRECO & ORAZIO PALIO	
<i>Haghia Photini and the ‘urban’ development of Phaistos: an up-to-date survey. A venture by “Progetto Festos” and INSTAP</i>	357

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ – CONTENTS

<i>Η Αγία Φωτεινή και η «αστική» ανάπτυξη της Φαιστού: μια επικαιροποιημένη επιφανειακή έρευνα. Ένα εγχείρημα του Προγράμματος «Φαιστός» και του INSTAP</i>	375
FEDERICA DI BIASE <i>New considerations on the architectural structures in the archaeological area of Haghia Photini (Phaistos), in the light of recent studies</i>	377
<i>Επανεξέταση των αρχιτεκτονικών κατασκευών στον αρχαιολογικό χώρο της Αγίας Φωτεινής (Φαιστού) υπό το φως των νέων ερευνών</i>	387
FEDERICA IANNONE <i>The so-called Temple of Rhea at Phaistos: new reflections on the structure and excavation documents</i>	389
<i>Ο επονομαζόμενος Ναός της Ρέας στη Φαιστό: νέες σκέψεις για το κτήριο και τα ανασκαφικά έγγραφα</i>	402
FEDERICO CARBONE <i>Overstrikes at Phaistos: chronologies and flows</i>	403
<i>Επικεκομμένα νομίσματα στη Φαιστό: χρονολογίες και εισροές κρημάτων</i>	414
FAUSTO LONGO <i>Έρευνες για την οχύρωση της Φαιστού</i>	415
<i>Researches for the fortification of Phaistos</i>	435
Κεντρική Κρήτη/Γόρτυνα – Central Crete/Gortyn	
NUNZIO ALLEGRO & ROSARIO MARIA ANZALONE <i>Ο οικισμός της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου στη θέση Προφήτης Ηλίας της Γόρτυνας. Νέα δεδομένα από τις ανασκαφικές αποστολές των ετών 2013, 2015, 2016</i>	439
<i>The Early Iron Age settlement at Profitis Ilias, Gortyn. New data from the excavation campaigns in 2013, 2015, 2016</i>	450
JACOPO BONETTO, ANNA BERTELLI, EDOARDO BROMBIN, MARTINA COLLA, VALERIA DE SCARPIS DI VIANINO & MARIA CHIARA METELLI <i>New perspectives on the evolution of the sanctuary of Apollo Pythios in Gortyn</i>	451
<i>Νέες προοπτικές για την εξέλιξη του ιερού του Απόλλωνος Πυθίου στη Γόρτυνα</i>	466

PATRIZIO FILERI	
<i>New research at the Sanctuary of the Egyptian Gods in Gortyn</i>	467
<i>Νέα έρευνα στο Ιερό των Αιγυπτίων Θεών της Γόρτυνας</i>	481
ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΚΑΝΤΑ, ΔΑΝΑΗ Ζ. ΚΟΝΤΟΠΟΔΗ, ΑΝΔΡΕΑΣ ΛΥΡΙΝΤΖΗΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ & ΝΙΚΟΣ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ	
<i>Ανασκαφική έρευνα στο Μεγάλο Θέατρο της Γόρτυνας, 2011-2015</i>	483
<i>Excavation at the Great Theater of Gortyn, 2011-2015</i>	495
MARIA RICCIARDI	
<i>Ο Αρχαιολογικός Χάρτης της Γόρτυνας. Η πολεοδομική ανάπτυξη της πόλης: πρώτες παρατηρήσεις</i>	497
<i>Urban ancient planning: a study based on the Gortyn Archaeological Map. The main results</i>	507
ROBERTO PERNA	
<i>Η Γόρτυνα μεταξύ 4ου και 6ου αι. μ.Χ.: τα αποτελέσματα των αρχαιολογικών ερευνών του Πανεπιστημίου της Macerata στο Νότιο Κτήριο</i>	509
<i>Gortyn between IV and VI centuries AD: Results of an archaeological research conducted by the University of Macerata at the South Building</i>	529
Κεντρική Κρήτη/Πρινιάς – Central Crete/Prinias	
SALVATORE RIZZA	
<i>Spatial and architectural analysis of the Siderospilia necropolis (Prinias). First results</i>	533
<i>Χωρική και αρχιτεκτονική ανάλυση της νεκρόπολης στη Σιδεροσπηλιά του Πρινιά. Πρώτα αποτελέσματα</i>	545
ANTONELLA PAUTASSO	
<i>The Siderospilia necropolis (Prinias) in the Geometric period. Preliminary remarks on some oversized vessels</i>	547
<i>Η νεκρόπολη της Σιδεροσπηλιάς (Πρινιάς) στη γεωμετρική περίοδο. Προκαταρκτικές παρατηρήσεις σε κάποια ευμεγέθη αγγεία</i>	558
ROSSELLA GIGLI PATANÈ	
<i>Orientalizing relief pithoi from Prinias. Preliminary remarks on the new evidence from the excavations on the Patela</i>	559
<i>Ανατολιζόντες ανάγλυφοι πίθοι από τον Πρινιά. Προκαταρκτικές παρατηρήσεις βασισμένες στα νέα στοιχεία που προέκυψαν από τις ανασκαφές στην Πατέλα</i>	568

GIACOMO BIONDI

- Prinias (Patela). Evidence of Protoarchaic cult activities in the Hellenistic fortress area* 569
Πρινιας (Πατέλα). Ενδείξεις πρωτοαρχαϊκών λατρευτικών δραστηριοτήτων στην περιοχή του ελληνιστικού φρουρίου 575

Κεντροδυτική Κρήτη – Central-Western Crete

**Προϊστορική έως και ελληνιστική περίοδος
 – Prehistoric to Hellenistic Era**

ΙΡΙΣ ΤΖΑΧΙΑΗ

- Τα μεγάλα κοινοτικά συμπόσια στο Ιερό Κορυφής του Βρύσινα και τα αρχαιολογικά τους συμφραζόμενα* 579
The large communal feasts at the Vrysinas Peak Sanctuary and their archaeological context 594

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΖΕΔΑΚΙΣ & ΒΙΚΗ ΚΟΥΥΒΑΚΗ

- Αρμένιοι: η μινωική πόλη και η Νεκρόπολη* 595
Armenoi: the minoan polis and the necropolis 601

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ

- Η μινωική εγκατάσταση στο Καλό Χωράφι Μυλοποτάμου* 603
The systematic excavation of the Minoan settlement at “Kalo Chorafi”, Mylopotamos 614

ΚΑΛΛΙΟΠΙ ΒΑΙΚΑ, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΣΑΡΡΙΣ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΟΥΝΑΚΙ, ΝΙΚΟΣ G. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, GIANLUCA CANTORO, ΜΕΡΟΠΙ ΜΑΝΑΤΑΚΙ, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΨΑΡΟΓΙΑΝΝΙΣ, VINCENT DUMAS, ΚΛΕΟΜΕΝΙΣ ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΙΡΙΝΙ ΧΡΥΣΟΧΕΡΙ, ΝΟΤΑ ΚΑΡΑΜΑΛΙΚΙ, ΚΟΣΤΑΣ ΓΙΑΠΙΤΣΟΓΛΟΥ & JAFAR ANBAR

- Geoarchaeological survey on the rock-cut slipways of Rethymnon (Crete, Greece)* 615
Γεωαρχαιολογικές έρευνες στις εγκαταστάσεις λαξευτών νεωσοίκων του Ρεθύμνου (Κρήτη) 632

Βυζαντινή έως και νεότερη περίοδος – Byzantine to Modern Era

ΑΘΗΝΑ ΦΡΑΪΔΑΚΗ

- Σωστική ανασκαφή ανατολικού τμήματος οικπέδου φερόμενης ιδιοκτησίας X. Ευκαρπίδου στον οικισμό Πάνορμο, Π. Ε. Ρεθύμνου: πρώτη παρουσίαση* 633

<i>Rescue excavation on the Christina Eukarpidis property (east part) at 'Limni' in Panormo, Rethymnon: a preliminary presentation of finds</i>	644
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΦΙΛΙΤΑΚΗ	
<i>Πρωτοβυζαντινό εργαστήριο υαλουργίας στην Αργυρούπολη Ρεθύμνου (αρχαία Λάππα)</i>	645
<i>An Early Byzantine glass-workshop in Argyroupolis, Rethymnon (ancient Lappa)</i>	657
ΚΩΣΤΑΣ ΓΙΑΠΙΤΣΟΓΛΟΥ	
<i>Το καθολικό της Μονής Αγίας Μαρίας Μαγδαληνής των Δομινικανών στο Ρέθυμνο</i>	659
<i>The Catholicon of the St. Magdalene Monastery of the Dominican Order in Rethymnon</i>	669
Κεντροδυτική Κρήτη/Ελεύθερνα – Central-Western Crete/Eleutherna	
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΧΡ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ	
<i>Ελεύθερνα, η νεκρόπολη της Ορθής Πέτρας. Προσωρινά συμπεράσματα</i>	673
<i>Eleutherna – necropolis of Orthi Petra: Preliminary results</i>	690
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΣΙΓΩΝΑΚΗ	
<i>Οι ανασκαφές του Πανεπιστημίου Κρήτης στην Ακρόπολη της Αρχαίας Ελεύθερνας (Τομέας II, Κεντρικός) κατά την περίοδο 2013 – 2016</i>	691
<i>The excavations of the University of Crete on the acropolis of Ancient Eleutherna (Sector II - Central) in the period 2013 – 2016</i>	709
ΝΟΤΑ ΚΑΡΑΜΑΛΙΚΗ	
<i>Ειδώλια από το ιερό στο Νησί, Ελεύθερνα (Τομέας II – Κεντρικός)</i>	711
<i>Clay figurines from Nissi, Eleutherna (Sector II)</i>	726
ΝΙΚΟΛΙΑ ΣΠΑΝΟΥ	
<i>Αναθήματα πρωτοαρχαϊκής περιόδου από τον ναό της Ακρόπολης της Αρχαίας Ελεύθερνας</i>	727
<i>Protoarchaic votives from the acropolis temple of ancient Eleutherna</i>	740

NADIA COUTSINAS

- Early Byzantine Glass from Eleutherna Pyrgi (Sector II)* 741
Πρωτοβυζαντινά γυάλινα ευρήματα από την Ελεύθερνα, Πυργί (Τομέας II) 752

ΑΜΑΛΙΑ Μ. ΤΡΟΥΛΛΙΝΟΥ

- Β' κύκλος εργασιών συντήρησης χάλκινων ευρημάτων από τον Τομέα II της αρχαίας Ελεύθερνας (2013-2016)* 753
The second stage in the conservation of copper finds from the excavation of Sector II in Ancient Eleutherna 761

**Ανατολική Κρήτη (συμπλήρωμα Α' Τόμου)
 – Eastern Crete (supplement to Volume A)**

ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΚΑΝΤΑ, SUSAN C. FERRENCE & LILY BONGA

- Σπήλαιο Πελεκητών Ζάκρου 2014, 2015. Προκαταρκτική Έκθεση των εργασιών* 765
Preliminary Report on the 2014 and 2015 Excavation Seasons in the Pelekita Cave, Zakros, Crete 776

**Δυτική Κρήτη (συμπλήρωμα Α' Τόμου) –
 Western Crete (supplement to Volume A)**

ANDREAS VÖTT, VERA WERNER, KALLIOPI BAIKA, PETER FISCHER, ANASTASIA TZIGOUNAKI, AGGELIKI TSIGKOU, KLAUS REICHERTER, IOANNIS PAPANIKOLAOU, KURT EMDE & LEA OBROCKI

- The AD 365 tsunami imprint on the coasts of southwestern Crete – The Sougia case study* 779
Το γεωλογικό αποτύπωμα από το τσουνάμι του 365 μ.Χ. στις ακτές της ΝΔ Κρήτης – Η περίπτωση της Σούγιας 787

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΣΓΟΥΡΑΚΗ

- Το έργο του Τμήματος Συντήρησης της Εφορείας Αρχαιοτήτων Χανίων (2014 – 2015)* 789
The work of the Conservation Department of the Ephorate of Antiquities of Chania (2014 – 2015) 799

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ – ABBREVIATIONS

1. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ - ΣΕΙΡΕΣ - ΛΕΞΙΚΑ JOURNALS - SERIES - DICTIONARIES

<i>AAA</i>	Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
<i>ABME</i>	Αρχειόν Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος
<i>AD (AD)</i>	Αρχαιολογικόν Δελτίον
<i>AE</i>	Αρχαιολογική Εφημερίς
<i>ΔΧΑΕ</i>	Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας
<i>ΕΕΒΣ</i>	Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών
<i>ΚρητΧρον</i>	Κρητικά Χρονικά
<i>ΝΧΚ</i>	Νέα Χριστιανική Κρήτη
<i>ΠΙΑΕ</i>	Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
<i>AA</i>	Archäologischer Anzeiger
<i>AEA</i>	Aegean Archaeology
<i>AJA</i>	American Journal of Archaeology
<i>AR</i>	Archaeological Reports
<i>ArtBull</i>	The Art Bulletin
<i>ASAtene</i>	Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente
<i>BCH</i>	Bulletin de Correspondence Hellénique
<i>BdA</i>	Bollettino d'Arte
<i>BICS</i>	Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London
<i>BSA</i>	Annual of the British School at Athens
<i>DOP</i>	Dumbarton Oaks Papers
<i>JAS</i>	Journal of Archaeological Science
<i>JdI</i>	Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts
<i>JFA</i>	Journal of Field Archaeology
<i>JÖB</i>	Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik
<i>LANX</i>	Rivista della Scuola di Specializzazione in Archeologia – Università degli Studi di Milano
<i>Minos</i>	Minos, Revista de filología egea
<i>MonAnt</i>	Monumenti Antichi
<i>NumChron</i>	The Numismatic Chronicle
<i>OpAth</i>	Opuscula Atheniensi
<i>Opuscula</i>	Opuscula: Annual of the Swedish Institutes at Athens and Rome
<i>RA</i>	Revue Archéologique
<i>RendLinc</i>	Atti dell'Accademia Nazionale dei Lincei. Rendiconti

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ – ABBREVIATIONS

SkrAth	Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Athen (Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae)
SEG	Supplementum Epigraphicum Graecum
SIMA	Studies in Mediterranean Archaeology
SMAG	Studi e materiali di archeologia greca

2. ΣΥΝΕΔΡΙΑ – CONFERENCES

ΑΕΚ, 1 :

Μ. Ανδριανάκης & Ι. Τζαχίλη (επιμ.), 2010. *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 1. Πρακτικά της 1ης Συνάντησης. Ρέθυμνο, 28-30 Νοεμβρίου 2008*. Πανεπιστήμιο Κρήτης - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας & Υπ.Πο.Τ. - 28η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Ρέθυμνο: Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης.

ΑΕΚ, 2 :

Μ. Ανδριανάκης, Π. Βαρθαλίτου & Ι. Τζαχίλη (επιμ.), 2012. *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 2. Πρακτικά της 2ης Συνάντησης. Ρέθυμνο, 26-28 Νοεμβρίου 2010*. Πανεπιστήμιο Κρήτης - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Υπ.Πο.Τ. - 28η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων & Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Κρητολογικών Σπουδών. Ρέθυμνο: Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης.

ΑΕΚ, 3, τόμ. Α' & Β' :

Π. Καρανασάση, Α. Τζιγκουνάκη & Χ. Τσιγωνάκη (επιμ.), 2015. *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 3. Πρακτικά της 3ης Συνάντησης. Ρέθυμνο, 5-8 Δεκεμβρίου 2013*. Πανεπιστήμιο Κρήτης - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας & Υπ.Πο.Α. - Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου. Τόμος Α': *Εισηγήσεις Φορέων - Ηράκλειο - Γενικά Θέματα*, & Τόμος Β': *Χανιά - Ρέθυμνο - Λασιθι*. Ρέθυμνο: Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης & Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου.

Γ' Κρητολογικό = 3rd Cretological Congress :

Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ρέθυμνον, 18-23 Σεπτεμβρίου 1971), Τόμοι Α'-Γ'. Αθήνα: Δήμος Ρεθύμνης & Υπουργείον Πολιτισμού και Επιστημών, 1973-1975 = *Proceedings of the 3rd International Cretological Congress (Rethymnon, 18-23 September 1971)*, Volumes I-III. Athens: Municipality of Rethymnon & Hellenic Ministry of Culture and Science, 1973-1975.

Δ' Κρητολογικό = 4th Cretological Congress :

Πεπραγμένα του Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ηράκλειο, 29 Αυγούστου - 3 Σεπτεμβρίου 1976). Αθήνα: Πανεπιστήμιον Κρήτης, 1980-

1981 = *Proceedings of the 4th International Cretological Congress (Heraklion, 29 August - 3 September 1976)*. Athens: University of Crete, 1980-1981.

Z' Κρητολογικό :

Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 25-31 Αυγούστου 1991). Ρέθυμνο: Δήμος Ρεθύμνης, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, Ιερά Μητρόπολις Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου, 1995 [= ΝΧΚ, 11-14].

Θ' Κρητολογικό = 9th Cretological Congress :

Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ελούντα, 1-6 Οκτωβρίου 2001). Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 2004-2006 = *Proceedings of the 9th International Cretological Congress (Elounda, 1-6 October 2001)*. Heraklion: Society of Cretan Historical Studies, 2004-2006.

I' Κρητολογικό = 10th Cretological Congress :

Πεπραγμένα του I' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Χανιά, 1-8 Οκτωβρίου 2006). Χανιά: Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος», 2010-2012 = *Proceedings of the 10th International Cretological Congress (Chania, 1-8 October 2006)*. Chania: “Chrysostomos” Literary Society, 2010-2012.

ΙΑ' Κρητολογικό = 11th Cretological Congress :

Πεπραγμένα του ΙΑ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο, 21-27 Οκτωβρίου 2011). Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 2018 και υπό έκδοση = *Proceedings of the 11th International Cretological Congress (Rethymnon, 21-27 October 2011)*. Rethymnon: Association on Historical & Folklore Studies in Rethymnon, 2018 and forthcoming.

ΙΒ' Κρητολογικό = 12th Cretological Congress :

Πεπραγμένα του ΙΒ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ηράκλειο, 21-25 Σεπτεμβρίου 2016). Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 2018-2020 = *Proceedings of the 12th International Cretological Congress (Heraclion, 21-25 September 2016)*. Heraklion: Society of Cretan Historical Studies, 2018-2020 = <<https://12iccs.proceedings.gr>>.

Ο Μυλοπόταμος από την Αρχαιότητα ως Σήμερα :

Ε. Γαβριλάκη & Γ. Ζ. Τζιφόπουλος (επιμ.), 2006. *Ο Μυλοπόταμος από την Αρχαιότητα ως Σήμερα. Περιβάλλον, Αρχαιολογία, Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνιολογία (Πάνορμο, 24-30 Οκτωβρίου 2003)*. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου. Τόμ. Ι: Εγκύκλιοι, συμμετέχοντες, περιλήψεις, βιβλιο-

γραφία. Τόμ. II: *Αρχαίοι Χρόνοι*. Τόμ. III: *Αρχαίοι Χρόνοι, Ιδίο Άντρο*. Τόμ. IV: *Ελεύθερνα, Αξός*. Τόμ. V: *Βυζαντινοί Χρόνοι*. Τόμ. VI: *Βενετοκρατία, Τουρκοκρατία*. Τόμ. VII: *Νεότεροι Χρόνοι: Περιβάλλον, Ιστορία, Κοινωνιολογία*. Τόμ. VIII: *Νεότεροι Χρόνοι: Λαϊκός Πολιτισμός*. [Τόμ. IX:] *Αρχαίοι και Βυζαντινοί χρόνοι*. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης.

Creta romana e protobizantina :

A. Di Vita, M. Livadioti & I. Simiakaki (επιμ.), 2004. *Creta romana e protobizantina: atti del congresso internazionale (Iraklion, 23-30 settembre 2000)*. Vol. I, II, III.1, III.2. Padova: Bottega d'Erasmus, Aldo Ausilio Editore.

3. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ – EXHIBITION CATALOGUE

Ελεύθερνα: Πόλη – Ακρόπολη – Νεκρόπολη = Eleutherna: Polis, Acropolis, Necropolis :

N. Χρ. Σταμπολίδης (επιμ.), 2004. *Ελεύθερνα. Πόλη – Ακρόπολη – Νεκρόπολη. Κατάλογος Έκθεσης στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης του Ιδρύματος Ν. Π. Γουλανδρή, Μέγαρο Σιαθάτου*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α. – Πανεπιστήμιο Κρήτης – Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης = N. Chr. Stampolidis (ed.) [transl. A. Doumas], *Eleutherna: Polis, Acropolis, Necropolis*. Athens: Ministry of Culture – 25th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities – University of Crete – Museum of Cycladic Art.

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

ΦΑΙΣΤΟΣ

CENTRAL CRETE

PHAISTOS

**THE FORGOTTEN NOTEBOOK.
FROM ANTONIO MINTO TO THE “PHAISTOS PROJECT”:
ARCHAEOLOGICAL RESEARCH ON CHRISTOS EFFENDI
– AN INSTAP PROJECT**

ALESSANDRO GRECO, ANDREA BETTO & ALEXIA GIGLIO

The hill of Christos Effendi and the history of the Italian missions

Christos Effendi is the westernmost hill of the range that bounds the plateau of the site of Phaistos to the north. Its earliest known mention is by Captain Spratt, who noticed its still visible ancient fortifications during his journey (Spratt 1865, II, 23-24; Minto 1910, 180). The archaeological importance of the Christos Effendi hill was also highlighted by the early Italian explorations in the late 19th century. The first sondages at Phaistos were dug here, on the hill's southeastern slopes, by Antonio Taramelli. The Italian archaeologist, who assumed that Christos Effendi was the main acropolis of Phaistos because of its good height and strategic position, found there “a great mass of ceramic sherds ... of Mycenaean and pre-Mycenaean pottery” (Taramelli 1901, 425-428). But Taramelli did not find either traces of a building or any regular stratification. Many other Italian archaeologists had already visited the hill, including Federico Halbherr, Giuseppe Gerola, Luigi Savignoni and Enrico Stefani, but the imminence of the first excavation campaign at Knossos by Sir Arthur Evans gave a special impulse to Italian Archaeology and, particularly, to a dear friend of Evans and leader of the Italian Mission on Crete, Federico Halbherr, who decided to concentrate all the Italian efforts on the lower hill of Kastri (500 meters east of Christos Effendi), where major remains of ancient buildings were visible. The excavation of the Palace of Phaistos started in June 1900, and all work on the Christos Effendi hill was dropped.

Antonio Minto

Only in 1909 did Pernier, the director of the newly created Italian Archaeological School at Athens and of the archaeological mission at Phaistos, decide to open a new season of archaeological study on Christos Effendi. The main target was the study of the “Hellenic” fortification walls still visible on the hill. He therefore called upon an Italian archaeologist, Antonio Minto, to conduct a new exploration of the hill. Thus began the first systematic excavation of Christos Effendi. The campaign lasted from

AEK, 4 (2016) [2020], vol. B, p. 329-341.

8 to 28 June 1909, focusing on the long fortification wall that runs from the southwestern corner of the hill to its northeast one, passing over the highest point of the hill (Pernier & Minto 1910; Minto 1921-1922).

The excavation did not yield any evidence for the date of the construction of the wall. Minto indicated a possible date in the 5th or 4th century BCE, but only because other Cretan cities built their walls in that period (Minto 1921-1922). The archaeologist also identified a buried H-shaped structure, which he dated to the MM-LM period, underneath the fortification wall, just over the top of the hill, a few meters west of the old church of Christos Effendi (Greco & Betto 2015).

The INSTAP and Phaistos Project survey and excavation of the hill

After a century of neglect, in 2010 The Phaistos Project directed by Fausto Longo, under the aegis of the Italian Archaeological School of Athens and in collaboration with the University of Rome 'La Sapienza' (Alessandro Greco), the University of Padua (Armando De Guio, Andrea Betto) and an INSTAP Project,¹ started a systematic study of the area involving a complete survey campaign (2010-2012). After the survey,² as envisaged by the INSTAP project, we also dug a small sondage alongside the fortification wall. We had decided to excavate in the area where Minto had found the H-shaped building under the wall (Greco & Betto 2015).

Alessandro Greco

Archaeological notes on the excavation method

As we know (Minto 1921-1922), in order to investigate the fortification wall still visible on the hill of Christos Effendi, Minto excavated two parallel trenches, all along the visible part of the wall. Even though Minto wrote brief notes about the layers he found in his excavation (Minto 1921-1922; Greco & Betto 2015), the work in the field was done, as usual, by a team of workmen who proceeded without adopting a stratigraphical approach. They simply dug along both sides of the wall, stopping only at the base of the fortification wall or when building remains or the bedrock were reached. When we excavated here again in 2013, we realized that this approach had caused major interpretive problems for Minto, because all the stratigraphical relationships between the wall itself and the layers relating to it had been severed.

By examining the stratigraphy of the backfill of the old trenches, we were also able to understand how Minto's workmen proceeded to refill the trenches at the end of the archaeological campaign (fig. 1).

1 The survey of Christos Effendi and the two trial pits excavated on the top of the hill have been carried out thanks to funding as an INSTAP project entitled "Christos Effendi: Archaeological Studies on the High Acropolis of Phaistos: from the Minoan to the Post-palatial Age", directed by Alessandro Greco (Sapienza, University of Rome), during 2012-2013.

2 See Greco & Betto 2015; Longo 2015a; Longo & Bredaki 2015.

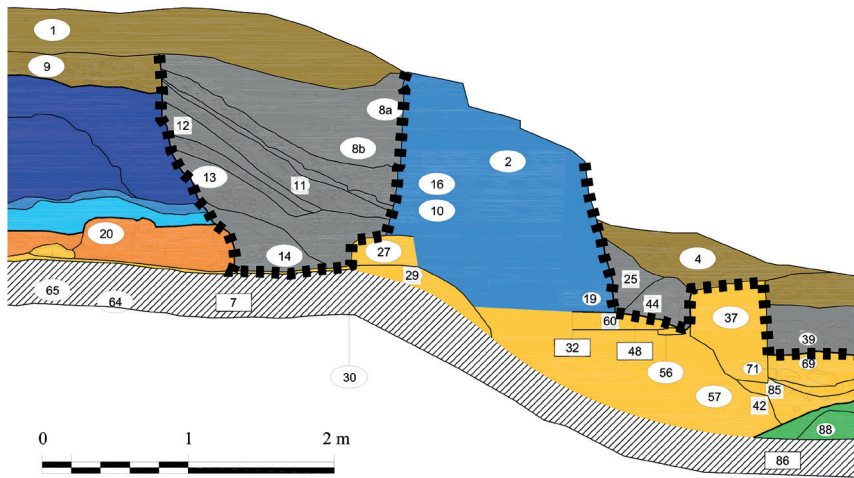

Fig. 1: The cut opened by Minto (dotted line), as visible in the south section of the trial dig excavated in 2013 on Christos Effendi: Drawing by Mattia Pavan (ArcSAT snc – Padova). The different colors indicate the periods: brown – Modern/Contemporary; gray – the fillings of Minto’s trenches; blue/light blue – Classical; yellow/orange – Geometric/Archaic; green – Minoan. SU 30 is the bedrock

As can be seen in **fig. 2**, the trench was refilled with layers of sand-silt alternating with layers consisting only of stones selected by size. This is clear evidence that the workers had sifted the earth to retrieve any small objects they might have missed during the excavation, after which they had shoveled the earth, cleaned of stones, into the upper part of the trench to fill it completely.

Due to the above-described excavation method, Minto could not obtain the information that we were able to infer by using modern methods to analyze the stratigraphy. In this particular case, the cumulative action of “destruction and building” produced a large amount of pottery with different dates mixed inside the layers, but the residues of only one structure, apart from the fortification wall itself. It is rather evident that Minto simply attributed the “H-shaped building” to the ceramically best-represented period.

Our investigation confirmed the date of the wall to the Late Classical Period, which Minto had proposed only on the basis of a comparison with other Cretan cities; it is indeed the date of the most recent pottery sherds we found in layers interpretable as a building yard for the wall.

We were also able to propose a new interpretation for Minto’s “H-shaped building” as a house and its terrace wall, and to date it to the Geometric-Archaic period (Greco & Betto 2015). Furthermore, we

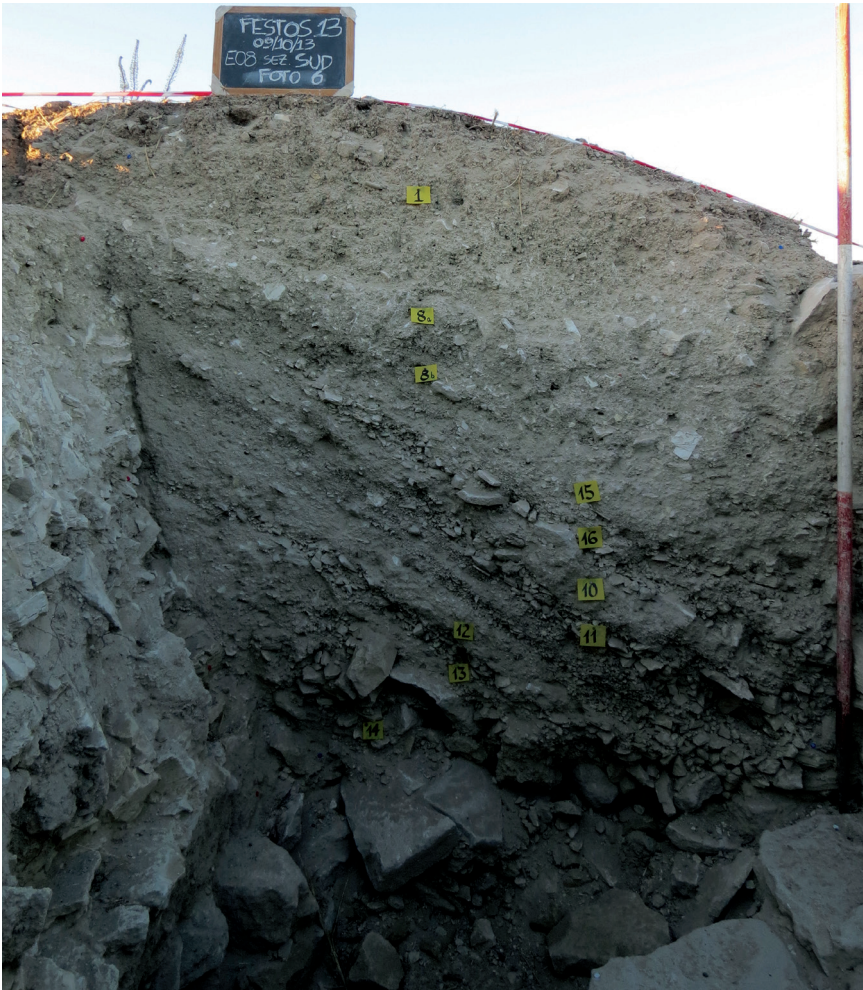

Fig. 2 : The south section of the sondage excavated in 2013

ascertained that the “black layer” mentioned by Minto in his publication (1921-1922), which he attributed to the Minoan Period, consists of a natural accumulation after the abandonment of the house (SU 20, **fig. 1**). The erroneous attribution to the Minoan Phase is due to the huge amount of Minoan pottery ubiquitously present all over the hill, whose dispersion was increased by the construction of more recent settlements over the Minoan structures. We also found traces of Minoan buildings under the Geometric-Archaic settlement just below the terracing facing westwards, in front of the house (Greco & Betto 2015).

This new evidence proves the continuity of settlement on the top of the hill, which arguably began at least as early as the Minoan period.³ It also proves that the current morphology of the top of the hill is heavily influenced by the works undertaken in the Late Classical period to build the walled circuit of Phaistos.

Andrea Betto

Minto's notebook

After the excavation campaign, the search for Minto's original notebook became a priority. We needed it in order to shed light on the many still unclear points in Minto's publication, and to gather further information that was essential for a more accurate interpretation of the new data. Alexia Giglio looked for and found the forgotten original notebook of the archaeologist, which now, for the first time, could be studied in its entirety.

The notebook contained sketches of the “Minoan” building that the archaeologist had excavated on the top of the hill (fig. 3). These sketches

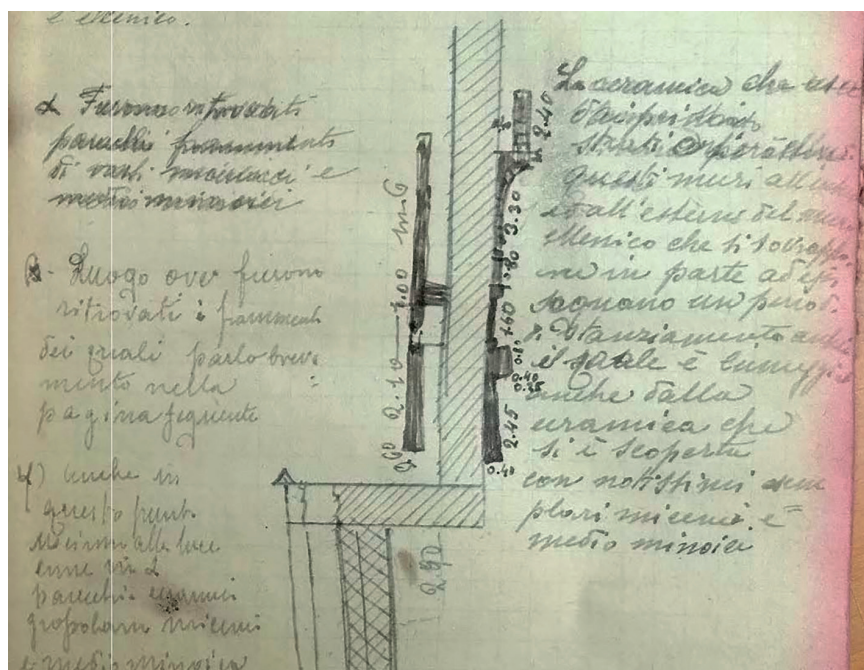

Fig. 3 : Part of page 21 of Minto's notebook, with the drawing of the so-called H-shaped Building

3 The only Minoan structures are large fragments of what was probably a kiln. The floor of the Geometric-Archaic house is recognizable in the bedrock. The construction site for the Late Classical city walls spared only the bottom stones of the wall of the Geometric-Archaic house.

turned out to be very important, as we realized that the drawings of these vestiges in Minto's publication were oversimplified. The original sketches show that the building extended further to the north and actually consisted of a complex of buildings whose northernmost part appears to end in a curved wall, possibly an apsidal room. These sketches also helped in the identification of the buildings unearthed in our sondage of 2013, and particularly the threshold and pivot stone of the doorway of the H-shaped building. Contrary to what Minto suggested, our excavation has revealed that the building is not a single H-shaped structure, but is probably composed of two distinct structures, namely, the front wall of a house and its outdoor terrace. As to the "apsidal room" to the north, only further excavation may help us to understand its actual shape and function, and its relationship with the room the threshold was found in.

Alessandro Greco

The excavation methods and the pottery

As regards pottery, Minto's practice was to collect what was gathered by his workmen at the end of the working day. After being examined, the undesired part of the retrieved pottery was thrown back into the filling of the trenches; the rest was sorted and brought to the Archaeological Museum of Heraklion. After a few years, unfortunately, all the pottery collected by Minto went missing. This constitutes a problem for us, because Minto had unearthed a very large quantity of pottery dating to the Minoan, Mycenaean, Protogeometric, Geometric, Classical and Hellenistic periods, but published only a very limited sample in his final report (Minto 1921-1922, 163-175).

Fortunately, Minto drew some especially significant pottery sherds in his notebook. This is one of the most unexpected and welcome outcomes of our discovery, because it offered us the opportunity to compare the drawn potsherds with the pottery found in 2013. We found that the two sets of data matched to an extraordinary degree; we were even able to find sherds from the same pot, which Minto himself had drawn some parts of (fig. 4).

The excavation campaign of 2013 has thus proved very important. Our stratigraphical study has allowed us to propose a new interpretation and a new chronology of the so-called H-shaped building, and to compare the pottery with that unearthed by Minto one hundred years ago.

The materials from the backfill of Minto's trenches offer a good overview of the main historical phases of the area: Minoan, Geometric, Hellenistic, Classic, Roman, Byzantine and Venetian. The sherds are mainly from large vessels and very well-preserved. Most of the pottery clearly dates from the Geometric phase, especially the sherds of amphorae, cups and miniature vessels. The discovery of a small sherd with an Archaic inscription on the rim is also significant. The other periods are

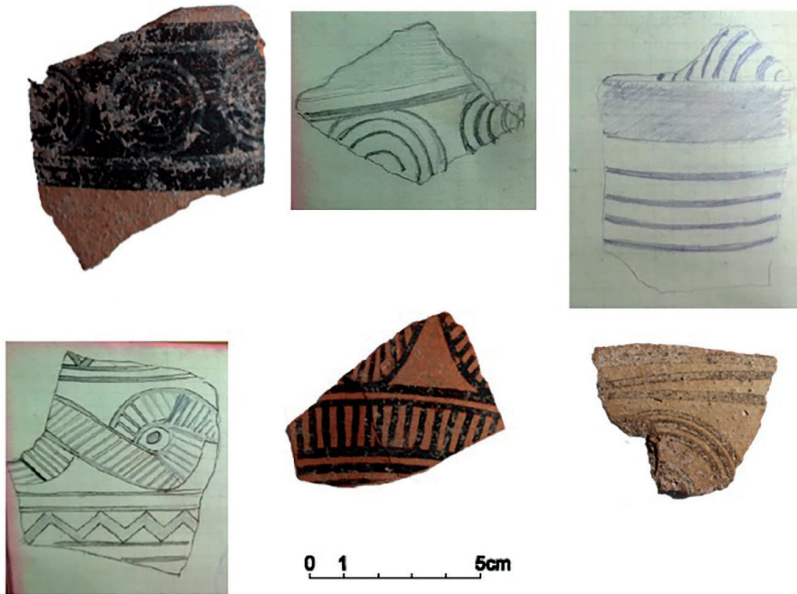

Fig. 4 : Photographs of the pottery found during the excavation of 2013 and Minto’s drawings of Geometric pottery he found in 1909

represented especially by sherds of Byzantine/Venetian vessels, black-glaze pottery, and Minoan *skoutelia* (conical cups).

Upon first examination and thanks to a comparison with pottery from the so-called Geometric Neighborhood, south of the Palace (Rocchetti 1974-1975), the sherds drawn in the notebook and those found during the excavation can be recognized as typical specimens of Protogeometric, Geometric and Orientalizing pottery. Some seem to be locally made, others imported; additional studies, however, will be needed to confirm this.

Minto assumed that the “H-shaped building” he excavated on top of Christos Effendi was Minoan; our excavation, however, yielded a different result. We managed to reassemble an almost complete pithos found broken into fifty-four pieces inside the building, in a closed stratigraphical context (Greco & Betto 2015). We were thus able to estimate the height of the vase and the diameters of the shoulder-neck join, the belly, and the bottom. The vase has no decoration and the rim was removed in ancient times, but it still retains its vertical ribbon handle. At first sight, it displays the same formal elements (ovoid, large cylindrical neck, collar rim, foot-ring) of the Late Geometric and Early Archaic period *pithoi* from the Geometric Neighborhood. This first evidence seems to reinforce the

hypothesis that the structure on the top of the hill was not Minoan, but Late Geometric or Early Archaic.

Alexia Giglio

The fortification walls in 1909

Most of the information deducible from the notebook concerns the long curtain wall still visible on the hill slope. Minto dated it to the late Classical/Hellenistic period, an estimate that proved acceptable after the stratigraphical excavation of 2013. The archaeologist uncovered the fortification wall on the SW foothills of the hill, where he found a tower and its staircase. He also identified a system of towers and corners on the hilltop. The fortification wall encircles the entire summit plateau, to then descend northeastwards to the monastery of St. George.

The notebook has also helped to shed some light on the Hellenistic fortifications, which today have totally disappeared. Minto includes some sketches related to his investigations in the area extending between Christos Effendi and the “Acropoli Mediana”. This area is the crossroads of all the major routes connecting the southern part of the Phaistian plateau with its northern foothills, and in particular with the plain that opens northwards. It therefore seems likely that this strategic point was well guarded by fortification walls. It may not be a coincidence that the Monastery of St George was founded here, many centuries later, since the walls of the church still incorporate reemployed ashlar probably originating from the city walls. Actually, it is quite plausible that the monastery was founded here to take advantage of the vestiges of an important city gate, and that it was situated near or inside this gate. This area has been deeply altered by the construction of a modern road and a large parking lot. Only thanks to the schematic plans in Minto’s notebook have we been able to draw a hypothetical fortification line along the perimeter of this very important sector of the Hellenistic city (figs. 5 and 6).

From the notebook, it can be inferred that at least part of the fortification wall was still standing along the small rocky ridge that runs in an E-W direction along the saddle between Christos Effendi and the Acropoli Mediana, where a stretch of this wall was identified during the same excavation campaign.

Minto’s notebook

(English translation)

Friday 25 and Saturday 26 June

We go on digging the wall going up the Vori - S. Giovanni road towards the acropolis of the palace.

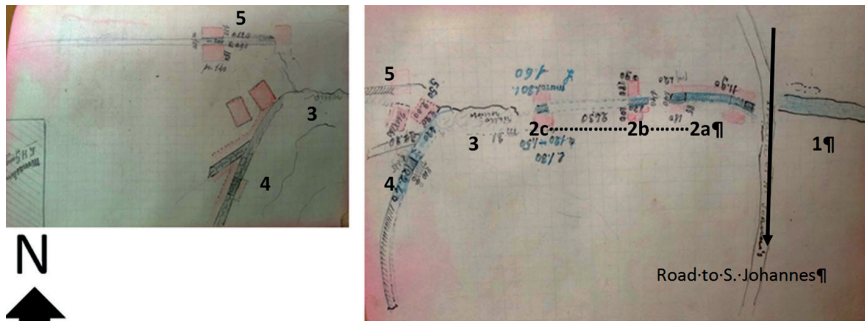

Fig. 5 : Part of the fortification wall located along the saddle between Christos Effendi and the “Acropoli Mediana”, as drawn in Minto’s notebook

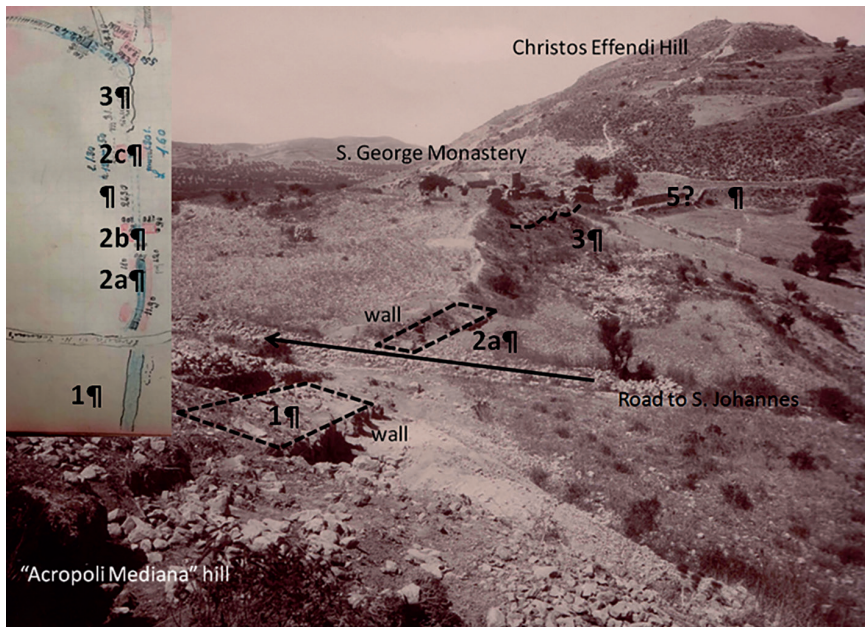

Fig. 6 : Part of the fortification wall located along the saddle between Christos Effendi and the “Acropoli Mediana”, in a photo taken by Minto

Search for the wall connecting the two acropolises.

We were unable to find any trace of a wall with the same structure and the same dimensions. However, all [along] the rocky ridge lying between the S. Giovanni road and the convent of S. Giorgio a wall about 1.20 [m] wide is preserved. The lack of pottery makes it impossible for me to approximately determine the date of this wall, which at any rate is Hellenic.

See the separate plan with the trenches dug to investigate the wall on its north side and take its measurements.

Monday 28 June

We continue the excavation to investigate the wall going up to the acropolis.

To the west, towards a rocky ridge facing the said shelf to the west, we found traces of another wall, which branches off and goes towards the convent. Another wall, we cannot yet say if defensive or a substructure, runs along the edge of the plateau where the convent lies.

----- (Original italian text) -----

Venerdi 25 e sabato 26 giugno⁴

Si continua lo scavo del muro che sale dalla strada di Vori - S. Giovanni verso l'acropoli del palazzo.

Ricerca del muro di congiunzione fra le due acropoli.

Non si è potuto trovare nessuna traccia di muro della medesima struttura e delle medesime proporzioni. Però tutto quel rialzo roccioso che sta fra la strada di S. Giovanni ed il convento di S. Giorgio è conservato da un muro di circa 1,20 di larghezza; la mancanza di cocci mi impedisce di determinare con approssimazione la data di questo muro che però è ellenico.

Vedi a parte la pianta con le relative trincee praticate per la ricognizione del muro verso il lato nord e relative misure.

Lunedì 28 giugno

Si continua lo scavo per la ricognizione di detto muro che sale sull'acropoli.

Si rinvennero ad ovest ~~verso~~ il rialzo roccioso che fronteggia verso nord il ripiano in questione tracce di un altro muro che si stacca e si dirige verso il convento; un altro muro che non si può ancora dire se di difesa o di sostruzione corre lungo il limite del ripiano ove è situato il convento.

In the notebook, we read that Minto also dug some trenches in the southeastern slope of the hill and, in particular, near the areas previously excavated by Taramelli. This allowed us to locate the spot where these first trenches had been dug. Minto's excavations brought to light some parallel wall structures (fig. 7, n. 1-2) on a SW-NW axis. Another wall branched off from one of these walls, intercepting the old road

4 I thank Alexia Giglio for transcribing the entire notebook.

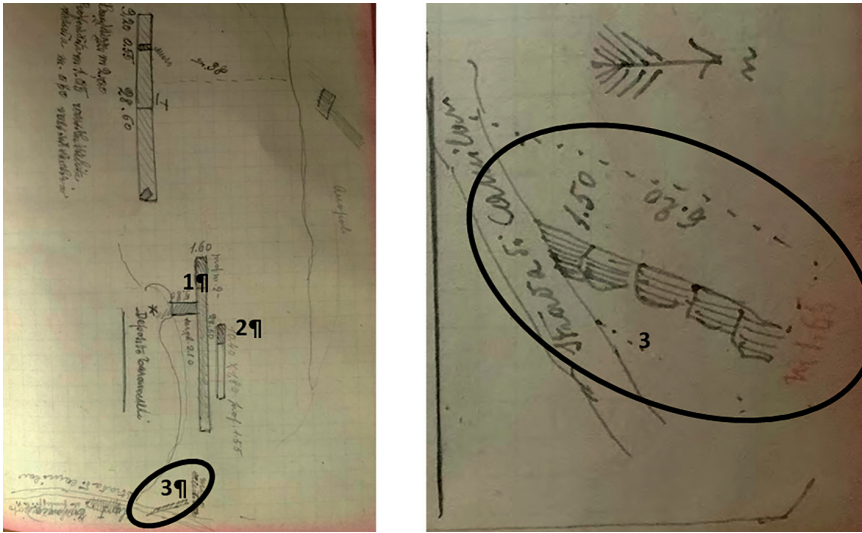

Fig. 7 : Minto's excavation in the areas previously excavated by Taramelli

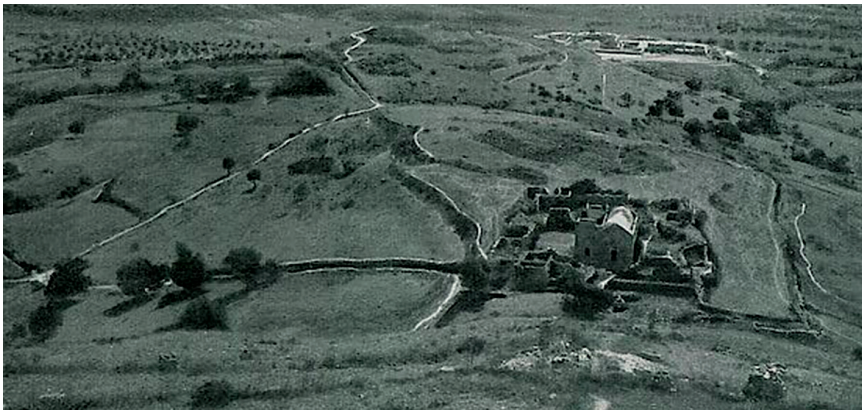

Fig. 8 : The Monastery of St. George in Falandra (photo SAIA)

to the monastery (fig. 8; fig. 7, n. 3). Our 2011 and 2012 survey of the area where Minto conducted his excavation confirmed its archaeological importance: together with the long section along the Phaistos-Matala road,⁵ it constitutes the area that has yielded the most important architectural and ceramic finds.

Alessandro Greco

⁵ See Longo *et al.* 2020.

Bibliography

- Amato, V., Longo, F., Bredaki, M., Rossi, A., Ghilardi, M., Psomiadis, D., Colletti, M., Sinibaldi, L., Delanghe-Sabatier, D. & Petit, Ch., 2014. Geoarchaeological and Palaeoenvironmental Researches in the Area of Ancient Phaistos (Crete, Greece): Preliminary Results. In: G. Toucais, R. Laffineur & F. Rougemont (eds), *PHYSIS: l'environnement naturel et la relation homme-milieu dans le monde égéen protohistorique. Actes de la 14e Rencontre égéenne internationale (Paris, Institut National d'Histoire de l'Art (INHA), 11-14 décembre 2012)*. Aegeum 37. Leuven/Liège: Peeters, p. 129-149.
- Greco, A. & Betto, A., 2015. Christos Effendi. Archaeological studies on the acropolis of Phaistos: from Minoan to Post-Palatial age – an INSTAP project. In: *AEK*, 3, vol. A, p. 483-493.
- Longo, F., 2015a. Phaistos Project. The Greek polis in the light of recent topographic studies. In: *AEK*, 3, vol. A, p. 465-481.
- Longo, F. 2015b. Considerazioni preliminari sulla topografia della città greca di Festòs. In: D. Lefèvre-Novaro, L. Matzloff & M. Ghilardi (eds), *Géosciences, archéologie et histoire en Crète de l'âge du bronze récent à l'époque archaïque : Actes du colloque international pluridisciplinaire, MISHA, Strasbourg (16-18 octobre 2013)*. Padova: Bottega d'Erasmus, Aldo Ausilio editore, p. 159-181.
- Longo, F. & Bredaki, M., 2015. Phaistos Project. The results of the recent surveys in the land and in the area of Phaistos (years 2011-2013). In: *AEK*, 3, vol. A, p. 453-463.
- Longo, F., Bredaki, M. & Benzi, M., 2011. Progetto Festòs. Ricognizioni archeologiche di superficie: le campagne 2007-2009. *ASAtene*, 87.2, p. 935-978.
- Longo, F., Greco, A., Betto, A., Todaro, S. & Spampinato, L., 2020. Phaistos Project. The linear section on the southeast slope of the Christos Effendi hill and the evolution of Phaistos in the Protopalatial period: a contextual reassessment. In: *AEK*, 4, vol. B, p. 313-328.
- Minto, A., 1910. Fortificazioni elleniche di Festòs. *BdA*, 4, p. 179-183.
- Minto, A., 1921-1922. Fortificazioni elleniche di Festòs. *ASAtene*, 4-5, p. 161-175.
- Pernier, L. & Minto, A., 1910. Scavi della Missione Archeologica a Creta nel 1909. *BdA*, 5, p. 179-183.
- Rocchetti, L., 1974-1975. La ceramica dell'abitato geometrico di Festòs a occidente del palazzo minoico. *ASAtene*, 52-53, p. 169-300.
- Spratt, T. A. B., 1865. *Travels and Researches in Crete*, Vols I-II. London: J. van Voorst.
- Taramelli, A., 1901. Cretan Expedition XIX. A Visit to Phaistos. *AJA*, 5, p. 418-436.

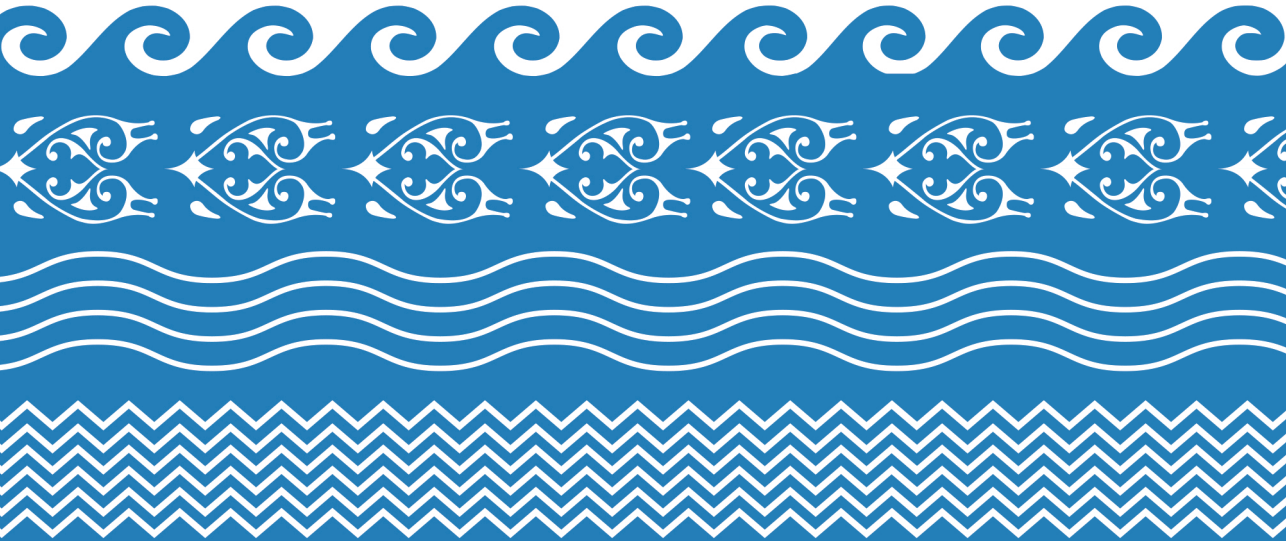
ΤΟ ΞΕΧΑΣΜΕΝΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ. ΑΠΟ ΤΟΝ ANTONIO MINTO
ΣΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΦΑΙΣΤΟΣ»: ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ
ΣΤΟΝ ΛΟΦΟ ΤΟΥ ΑΦΕΝΤΗ ΧΡΙΣΤΟΥ
– ΕΝΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ INSTAP

ALESSANDRO GRECO, ANDREA BETTO & ALEXIA GIGLIO

Ο Αφέντης Χριστός, ο ψηλότερος λόφος στην αστική περιοχή της Φαιστού, ερευνήθηκε το 1899 από τον αρχαιολόγο Antonio Taramelli. Η αρχαιολογική έρευνα της περιοχής, η οποία παρείχε ενδείξεις της ανθρώπινης παρουσίας από την Ύστερη Νεολιθική ως και την Οθωμανική περίοδο, οδήγησε τον μελετητή να ερμηνεύσει τον λόφο ως τη βασική ακρόπολη της αρχαίας πόλης της Φαιστού. Η ανακάλυψη του ανακτορικού κέντρου μετατόπισε το ενδιαφέρον από τον Αφέντη Χριστό. Μέχρι τώρα, μόνο μια ανασκαφική έρευνα έχει διενεργηθεί στον λόφο, από τον Antonio Minto (1909), με σκοπό τη μελέτη των καταλοίπων της οχύρωσης που ήταν ορατά στις πλαγιές του. Έναν αιώνα αργότερα, το 2010, το Πρόγραμμα «Φαιστός», υπό τη διεύθυνση του Fausto Longo, το οποίο διεξάγεται υπό την αιγίδα της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών και με τη συνεργασία του Πανεπιστημίου της Ρώμης La Sapienza (Alessandro Greco), ξεκίνησε τη συστηματική μελέτη της περιοχής, διεξάγοντας επιφανειακή έρευνα το 2011-2012 και ανασκαφή το 2013. Ψάχνοντας για γραπτά του Α. Minto, με σκοπό την καλύτερη οργάνωση της ανασκαφής στον λόφο, η Alexia Giglio ανακάλυψε το αυθεντικό χαμένο σημειωματάριο του αρχαιολόγου. Οι εξαιρετικά λεπτομερείς σημειώσεις του Minto μας επέτρεψαν να συμπληρώσουμε την αρχαιολογική περιγραφή του λόφου, όπως παρουσιάστηκε στις δημοσιεύσεις του, και να συγκρίνουμε τα στοιχεία αυτά με τα νέα δεδομένα, που προέκυψαν από την ανασκαφή του 2013.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ 4

ΤΟΜΟΣ Β': ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ – ΚΕΝΤΡΟΔΥΤΙΚΗ
ΚΡΗΤΗ – ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ Α' ΤΟΜΟΥ

ISBN (VOL): 978-960-386-461-5
ISBN (SET): 978-960-386-459-2

ΠΕΘΥΜΝΟ
2020